

Identificació i qualificació dels paisatges: l'experiència francesa dels atles del paisatge

Jean-François Seguin

La principal finalitat de tota política paisatgística és actuar sobre el territori, és a dir, intervenir en un espai concret, per protegir el paisatge, gestionar-lo o ordenar-lo. Les intervencions es decideixen en el marc de processos d'ordenació paisatgística o bé en projectes d'ordenació vinculats a diferents polítiques sectorials, com ara infraestructures, habitatge i activitats econòmiques o agrícoles. Per tal que aquestes diferents intervencions contribueixin d'una manera coherent a la protecció, la gestió o l'ordenació d'un paisatge determinat i que puguin proporcionar un paisatge adaptat a “les aspiracions que tenen les poblacions pel que fa a les característiques paisatgístiques del seu entorn” (Consell d'Europa, 2000: art. 1c), cal que es regeixin per una mateixa finalitat. I aquesta finalitat es resumeix en els objectius de qualitat paisatgística. A més, és fonamental vetllar per una concertació horitzontal de les diferents polítiques sectorials que es desenvolupen en el territori.

La definició dels objectius de qualitat paisatgística no es pot deixar exclusivament a les mans d'experts que, a partir d'una anàlisi visual del territori, proposin configurar-lo únicament en funció d'una sensibilitat vinculada al seus coneixements. Els objectius han de recollir les aspiracions de la ciutadania i, per tant, en formular-los, cal tenir en compte els desitjos d'aquesta, fruit de tot un sistema de representacions socials i culturals. La formulació, a més, ha de valorar la realitat particular de cada territori, la seva morfologia i les seves dinàmiques, sobretot les econòmiques, que són les responsables, en últim terme, de les transformacions que s'hi articulen.

L'organització administrativa francesa ha confiat les decisions d'ordenació del territori a diferents administracions públiques, com ara l'Estat, les regions, els departaments i els municipis. Malgrat que les administracions públiques siguin diverses, el territori on s'aplicaran les seves decisions és un de sol i, per tant, és imprescindible que aquests organismes apostin per una concertació vertical traduïble en un model únic de paisatge, en benefici de la població que hi viu. Així doncs, tal com s'ha argumentat, tota política paisatgística ha d'estar ben arrelada a la seva geografia i a la seva història, en l'espai i en el temps. A més, ha d'adequar-se als marcs jurídics que regeixen el territori. Per assolir aquesta fita, cal conèixer a fons

el paisatge en totes les seves dimensions, tant espacials com socials, econòmiques i jurídiques.

La concertació d'un model entre les diferents administracions públiques

A l'hora de presentar el mètode francès d'elaboració dels atles del paisatge i dels resultats que se'n desprenen, cal esmentar en primer lloc la necessitat que el desplegament d'aquest mètode faci possible la concertació vertical entre les diferents administracions. En aquest sentit, en el moment de dissenyar el projecte, es va considerar que l'escala de concertació més adequada era el departament. Aquesta decisió es va prendre per dos motius. El primer, de caire tècnic, parteix del fet que un atlas del paisatge ha de permetre analitzar de manera detallada tots i cadascun dels paisatges i, alhora, el conjunt de la informació que facilita ha d'estar territorialitzada. A més, l'anàlisi dels elements i estructures del paisatge no es pot realitzar a escales inferiors a 1:25.000. D'altra banda, el document final ha de ser comprensible i, per això, es va establir una escala de restitució o de treball adaptada a l'escala dels departaments, que correspon a la del mapa de síntesi dels paisatges que els configuren. Per poder interpretar fàcilment aquest mapa, tant en conjunt com més detalladament, l'escala de treball ha de ser d'1:100.000. És una escala especialment important, atès que condicionarà la definició i les característiques de la informació de l'atles, així com també els usos que se'n podran fer una vegada estigui publicat. La decisió d'escollir els departaments com a escala de treball dels atles respon també a un segon motiu, en aquest cas polític, ja que constitueixen un àmbit administratiu a mig camí entre les regions i l'Estat, d'una banda, i els municipis i les mancomunitats, de l'altra.

La tasca d'elaboració d'un atlas del paisatge té el suport d'un comitè de direcció, format per autoritats públiques, membres de la societat civil, agents econòmics i ONG vinculades al paisatge de cada departament. Aquest comitè de direcció té la responsabilitat de vetllar per la concertació tant vertical com horitzontal i de fer possible que l'atles esdevingui un document de referència compartit, amb una informació que tothom, o si més no el màxim nombre de persones possible, puguin arribar a reconèixer.

Imatge 1. Un dels atles del paisatge realitzats és el corresponent a la regió de Maine-et-Loire.

Creació d'un llenguatge comú

El repartiment de les tasques d'identificació i qualificació dels paisatges i la necessitat d'assolir un consens obliga els actors públics a adoptar un llenguatge comú. Atès que la política del paisatge és una política pública, aquest llenguatge ha de ser jurídic. Així doncs, els atles del paisatge es marquen com a fita consolidar una definició territorial dels termes jurídics vinculats al paisatge. A França, els termes que han d'actuar com a eines de consens són, a banda de "paisatge", altres com ara "unitat de paisatge", "estructura paisatgística" i "element del paisatge". La definició de "paisatge" està recollida en el Conveni europeu del paisatge, mentre que els altres tres termes van quedar definits en la Llei 24/1993, de 8 de gener del 1993, anomenada Llei de paisatges. Així doncs, l'objectiu fonamental dels atles paisatgístics francesos és establir, gràcies a un llenguatge comú, els fonaments d'un acord en relació amb la realitat territorial del paisatge per a definir amb més precisió, a partir d'un principi de subsidiarietat, les accions que cal emprendre.

Un mètode plantejat l'any 1994

Quan es va aprovar la Llei de paisatges de l'any 1993, la idea d'identificar i qualificar els paisatges del conjunt del territori francès encara no era compartida per tothom. Tot i que les nocions teòriques i les eines metodològiques ja existien, si més no en part, encara no s'havien agrupat a l'emparedat d'un mètode únic. El ministeri que aleshores era responsable dels paisatges va decidir encomanar a un equip de científics la tasca d'elaborar un mètode per a la identificació i la qualificació dels paisatges (Luginbühl, 1994), la redacció del qual va ser a càrrec principalment de l'enginyer agrònom i geògraf Yves Luginbühl.

Característiques

Un atlas del paisatge, parlant en termes metafòrics, seria com un prisma invertit, en el sentit que combina tres perspectives diferents per oferir-nos una visió integral de la realitat territorial, social i econòmica dels paisatges. En el Conveni europeu del paisatge, la realitat territorial es defineix com una "part de territori" i exigeix un coneixement real per a identificar els components fonamentals dels paisatges: les estructures paisatgístiques. Aquestes estructures, tal com es conceben, sintetitzen els trets característics d'un paisatge.

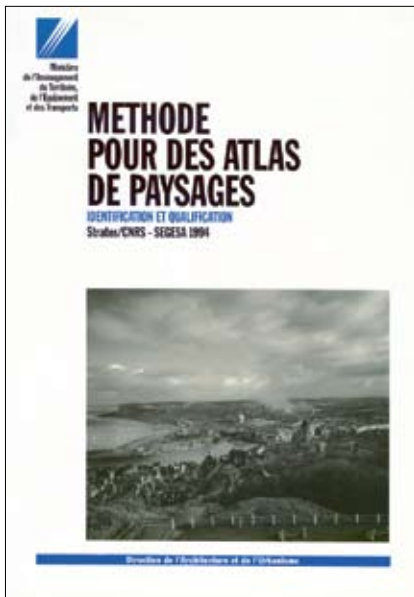
Les estructures paisatgístiques equivalen a sistemes formats per objectes, elements materials del territori en qüestió, i les interrelacions, tangibles i intangibles, que les connecten, especialment la percepció que en tenen els seus habitants. Les estructures paisatgístiques responen a la interacció entre les estructures socials, històriques i actuals, i les estructures biofísiques, i per això basteixen l'estructura dels projectes de protecció, gestió i ordenació del paisatge.

El concepte d'estructura paisatgística és, de fet, totalment nou (format amb més concreció arran d'un taller transfronterer organitzat l'any 2006) i, segurament per això, la seva presència en els atlas publicats és més aviat escassa. Tanmateix, té una importància cabdal, ja que permet adaptar els usos dels atlas del paisatge a escales diferents de les dels departaments. A més, les estructures paisatgístiques han de servir com a corpus de coneixement per a treballar tant a escales més grans, necessàries per exemple per

a elaborar documents urbanístics d'àmbit local, com a escales més reduïdes, com ara una escala d'1:10.000, a causa de l'extensió territorial del país.

La identificació i la caracterització de les estructures paisatgístiques permet identificar les unitats de paisatge, un terme de la legislació francesa que correspondria al concepte “paisatge concret” emprat pel Conveni europeu del paisatge. Per tant, es podria plantejar l'equivalència entre una unitat de paisatge i un paisatge. Cal posar de manifest i estudiar les unitats de paisatge al detall, una per una, especialment per a concretar-ne els límits, els quals poden ser nítids quan coincideixen, per exemple, amb un element orogràfic, o bé més difusos, quan es passa d'un paisatge al següent d'una manera menys clara, en els casos en què les estructures paisatgístiques i la manera d'organitzar-les varien poc entre dos paisatges concrets.

Un cop s'han identificat les estructures paisatgístiques i la delimitació de les unitats, es poden analitzar les representacions socials i culturals vinculades a cada paisatge, concepte que el Conveni europeu recull amb la idea de la percepció que en té la població.

Imatge 2. L'any 1994 el ministeri francès responsable de les polítiques del paisatge va encomanar la redacció d'un mètode per a la identificació i la qualificació del paisatge, actualitzada l'any 2004.

Estudi de les representacions

Per analitzar les representacions del paisatge cal fixar-se en quatre tipus de percepcions, que són el reflex de la diversitat de les poblacions i, a la vegada, un dels eixos neuràlgics del Conveni europeu del paisatge. La primera percepció estudiada té relació amb els indrets i els paisatges que es poden anomenar reconeguts, és a dir, els paisatges protegits per una legislació nacional (indrets catalogats o reserves) o internacional (paratges considerats patrimoni mundial per la UNESCO). La segona percepció correspon als paisatges representats, és a dir, aquells paisatges valoritzats per obres artístiques, com ara quadres, fotografies o literatura. La tercera fa referència als paisatges destacats, especialment per les guies i per la informació turística (en aquesta anàlisi cal valorar si, des que es van començar a publicar les primeres guies, al segle XIX, sempre s'han assenyalat els mateixos indrets). Finalment, els paisatges percebuts, és a dir, els paisatges que percep la població que hi viu. Aquests quatre tipus de representacions paisatgístiques no reflecteixen les diferències entre el nivell de formació o entre les categories socioprofessionals, sinó que se centren en els diferents models paisatgístics que cadascú defensa i planteja en funció de les circumstàncies de cada moment.

L'existència d'aquests models (global, local i individual) és una realitat que s'ha fet palesa darrerament en les obres d'Yves Luginbühl. El model global s'articula al voltant d'un marc referencial compartit a escala nacional o regional. Normalment aquest és el model que es planteja a l'hora d'organitzar un viatge o una excursió de caire turístic, que condiona la tria dels paisatges protegits per lleis d'àmbit nacional o tractats internacionals. Pel que fa al model local, s'estructura a l'entorn d'un coneixement relacionat amb l'experiència del lloc de residència i es construeix a partir de la familiaritat amb la geografia i la història de l'indret, dels vincles socials que uneixen, o que fragmenten, les societats locals. Finalment, el model individual es basa en la cultura i les experiències personals dels individus. En el marc dels atles, només interessa analitzar els dos primers models, ja que es tracta de documents d'ús col·lectiu i no pas individual. Els atles del paisatge pretenen posar de manifest com s'apliquen aquests dos models als paisatges estudiats. En realitat, seria més exacte dir que aquesta hauria de ser la seva pretensió, ja que l'existència i la solidesa d'aquests tres models és molt recent.

Estudi de les dinàmiques

Malgrat que es pugui arribar a pensar que els paisatges són immòbils o, fins i tot, que l'única evolució que se'n pot esperar és la seva degradació, les dades disponibles mostren que els paisatges evolucionen constantment, una evolució que és consubstancial als paisatges i que el Conveni europeu ja inclou en la mateixa definició de paisatge, el caràcter del qual “resulta de l'acció dels factors naturals i/o humans i de les relacions que s'estableixen entre ells” (Consell d'Europa, 2000: art. 1a). L'estudi de les dinàmiques esdevé, doncs, fonamental, atès que permet traçar un seguit de línies de futur necessàries per a prendre decisions polítiques, així com identificar els reptes que tota política del paisatge ha de tenir en compte.

En aquest punt, també es fa indispensable esforçar-se per analitzar la territorialització de les dinàmiques paisatgístiques, ja que altrament no més s'identificaran les més comunes (extensió urbana, desenvolupament d'infraestructures, mecanització de l'agricultura, etc.), fet que pot limitar la definició de totes les accions locals que cal dur a terme. Així doncs, una de les maneres de delimitar correctament les dinàmiques en l'àmbit de les unitats de paisatge és adreçar-se a la realitat municipal per tal de conèixer detalladament els projectes de planificació urbanística o d'equipaments.

Un cop s'hagin analitzat aquests tres aspectes inherents en els paisatges (característiques, representacions i dinàmiques) no només es podrà dibuixar un plànol de situació amb precisió, sinó que també es podran il·lustrar els reptes paisatgístics que han d'afrontar els atles. En termes més concrets, el xoc entre les percepcions i les dinàmiques remet d'una manera senzilla i eficaç a la importància d'uns objectius de qualitat paisatgística que els atles hauran permès definir.

La realitat dels atles més recents

La voluntat, manifestada des de l'any 1994, d'elaborar els atles del paisatge a escala de departament fruit d'una col·laboració entre l'Estat i les administracions locals va implicar un llarg procés de negociació, que es va endegar en tot el territori francès i per a cadascun dels 100 departaments que el conformen. A dia d'avui, s'han publicat 69 atles (19 dels quals estan

pendents d'actualització) i 16 més estan en procés d'elaboració. De tot el conjunt d'atles existents, caldria revisar-ne amb certa urgència alguns dels més antics, ja que una part de la informació ha quedat desfasada (habitualment s'actualitzen cada 10 anys) i, a més, alguns no es van dissenyar seguint fidelment el mètode plantejat el 1994 i, per aquest motiu, la seva utilitat en segons quins casos ha quedat força limitada.

Els avenços científics en matèria de coneixements paisatgístics, la publicació l'any 2000 del Conveni europeu del paisatge i l'experiència adquirida a través dels atles publicats han fet plantejar-se la publicació d'una nova versió del mètode d'elaboració dels atles del paisatge. En vista d'aquestes noves perspectives, pot ésser interessant contrastar la metodologia francesa amb els mètodes aplicats en països veïns, cosa a la qual encoratja el mateix Conveni europeu del paisatge, que estableix que “els treballs d'identificació i [qualificació] es guiaran a partir de l'intercanvi d'experiències i metodologies” (Consell d'Europa, 2000: art. 6c). D'aquí, doncs, va néixer la idea d'organitzar els tallers transfronterers amb regions i estats veïns, celebrats l'any 2005 a Valònia, el 2006 al País Basc, el 2007 a Ligúria, el 2008 a Anglaterra i el 2009 a Catalunya.

Aquests tallers parteixen d'una idea ben simple: els paisatges formen un continu que no desapareix en traspasar una frontera. Així, els tallers s'organitzen en territoris que, malgrat que estan dividits per una frontera política, comparteixen determinades característiques geogràfiques i històriques. Aquest grau de contigüitat i similitud permet una bona comparació dels mètodes emprats i dels resultats obtinguts. Per tant, cada taller se centra en un punt determinat dels treballs d'identificació i qualificació dels paisatges. En el cas de Valònia, per exemple, el treball es va centrar en la síntesi, és a dir, en el conjunt de temes i aspectes a estudiar; al País Basc, es va plantejar el tema de les unitats, les estructures i els elements del paisatge. A Ligúria, es va posar èmfasi en la valoració de les percepcions locals, mentre que a Anglaterra el treball es va circumscriure a les dinàmiques com a objecte d'intercanvi d'experiències. L'últim taller, el francocatalà, celebrat el juny del 2009, va analitzar els usos dels atles i dels catàlegs del paisatge, i el seu encaix amb la resta d'instruments paisatgístics. Tota la informació recollida en aquests tallers transfronterers la recopila Yves Luginbühl, que juntament amb un equip del laboratori LADYSS del Cen-

tre Nacional de Recerca Científica francès analitza tots els atles publicats a França amb l'objectiu de definir una nova versió del mètode d'elaboració dels atles del paisatge.

Imatge 3. Els tallers transfronterers permeten contrastar la metodologia francesa d'identificació i qualificació dels paisatges amb els mètodes aplicats als països veïns.

Referències bibliogràfiques

BRUNET-VINCK, Véronique (2004). *Méthode pour les atlas de paysages; enseignements méthodologiques de 10 ans de travaux*. París: Ministère de l'Ecologie et du Développement Durable.

CONSELL D'EUROPA (2000). *Conveni europeu del paisatge* [en línia]. <http://www.mma.es/secciones/desarrollo_territorial/paisaje_dt/convenio_paisaje/pdf/cep_catala.pdf> [consulta: 07.10.2009].

LOI n° 93-24 du 8 janvier 1993 sur la protection et la mise en valeur des paysages et modifiant certaines dispositions législatives en matière d'enquêtes publiques. *Le Journal officiel de la République française*, núm. 7, del 9 de gener del 1993, p. 503.

LUGINBÜHL, Yves (1994). *Méthode pour des atlas de paysages, identification et qualification*. París: Direction de l'Architecture et de l'Urbanisme, Ministère de l'Équipement.